

Відгук

офіційного опонента на дисертацію Пирожишина Романа Васильовича «Діяльність радянських органів державної безпеки в Тернопільській області (1944–1953 рр.)», подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі історії зі спеціальності 032 – історія та археологія

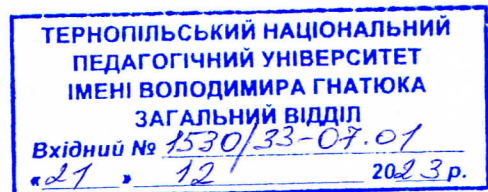
Після розпаду СРСР і краху комуністичної системи, завдяки скасуванню політичної цензури і розсекреченню архівних документів з'явилася можливість більш глибокого, всебічного дослідження історії України радянського періоду.

Це стосується різних аспектів суспільно-політичного, соціально-економічного, культурно-мистецького, церковно-релігійного розвитку України, які раніше замовчувалися, приховувалися від громадськості чи грубо викривлялися, свідомо спотворювалися тодішньою владою.

До таких, так би мовити, закритих тем, жорстко контрольованих ідейно-політичною верхівкою СРСР, відносилася історія радянських органів державної безпеки, які служили інструментом боротьби з інакодумством і придушення будь-якого спротиву пануючій тоталітарній системі.

Вивчення історії спецслужб дозволяє простежити становлення механізму страху, покори в радянському суспільстві, підпорядкування населення органам тоталітарної влади, а з іншого боку – показати опір українського народу державному насильству і терору, його волю й рішучість до здобуття свободи та незалежності.

У сучасній вітчизняній історіографії є чималий доробок із вказаної тематики, але основна його частина стосується насамперед загальних проблем історії радянських органів державної безпеки, тоді як регіональний

зріз вказаної тематики, особливості функціонування спецслужб на місцях вивчені далеко не повною мірою.

Тому дисертація Р. В. Пирожишина, присвячена діяльності радянських органів безпеки у Тернопільській області в 1944–1953 рр., викликає певний науковий інтерес, особливо з огляду на відсутність ґрунтовного спеціального дослідження з цієї теми і важливість освоєння сучасної джерельної бази проблеми.

Рецензована праця має логічну побудову, написана за проблемно-хронологічним принципом і порушує основні питання, які складають предмет дослідження. Робота містить анотацію, перелік умовних позначень, вступ, чотири розділи, 13 підрозділів, висновки, а також список використаних джерел і додатки.

Автор робить спробу дати розгорнуту характеристику радянських органів державної безпеки у Тернопільській області в останній період сталінського правління, простежити зміни в побудові цих органів, розкрити ключові напрямки діяльності спецслужб, з'ясувати наслідки радянської репресивної політики в краї.

Здобувач зупиняється на питаннях організації й функціонування сталінських каральних органів, їхнього значення у здійсненні масового терору, їхньої ролі в збереженні та зміцненні тоталітарної системи. Щоправда, деякі сюжети праці потребують ретельнішого розгляду: так, обсяг підрозділу 4.1 – лише п'ять сторінок, а підрозділів 2.1 і 3.2 – відповідно шість і вісім сторінок.

Розробляючи обрану тему, Р. В. Пирожишин опрацював документи чотирьох державних архівів України і зробив посилання на 65 архівних справ, у тому числі: на 26 справ Державного архіву Тернопільської області (один фонд, один опис), 20 справ Архіву Управління Служби безпеки України у Тернопільській області (три фонди, три описи), 14 справ Галузевого державного архіву Служби безпеки України (два фонди, два описи), п'ять справ Центрального державного архіву громадських об'єднань

України (один фонд, один опис). Автор залучив також низку опублікованих збірників документів і матеріалів.

У вступі дисертації вміщено основні рубрики, передбачені нормативними документами. Вони сформульовані чітко і відповідають вимогам до змісту цієї частини роботи. У першому розділі здобувач аналізує історіографію проблеми, джерельну базу роботи і теоретико-методологічні засади дослідження, зокрема використаний ним понятійно-категоріальний апарат. Однак обсяги трьох параграфів першого розділу надто нерівномірні: історіографії проблеми автор присвячує 20 сторінок тексту (с. 21–40), тоді як аналізу джерельної бази – лише п'ять сторінок (с. 41–45), що робить цей аналіз доволі поверховим і формальним.

У дисертації порушено низку важливих наукових проблем. Р. В. Пирожишин вивчає стан радянських органів державної безпеки у Тернопільській області в окреслений період. Здобувач розпочинає дослідження з функціонування радянських спецслужб у краї в 1944–1945 рр., докладно показує побудову й кількісний склад органів безпеки – як головного управління в області, так і 36 районних відділів НКДБ УРСР. Дисертант звертає увагу на значення 10-го та 11-го відділень головного управління, які вели боротьбу відповідно з українським і польським національними рухами (с. 80).

Окремий підрозділ роботи присвячений реорганізації органів безпеки, розпочатій навесні 1946 р. До речі, на нашу думку, для означення цих змін краще вживати саме поняття «реорганізація», а не «трансформація» (цей другий термін – «трансформація» органів державної безпеки – автор вживає у назві й тексті підрозділу 2.2). Детально висвітлено зміни в структурі радянських органів державної безпеки СРСР, у союзних республіках, Тернопільській області. Акцент зроблено на характеристиці тих відділів і відділень МДБ, які займалися придушенням українського національного руху (с. 88–93 та ін.).

Значну увагу автор приділяє проблемам кадрового забезпечення органів безпеки, підвищення кваліфікації працівників спецслужб. Мова йде про організацію і проведення семінарів для працівників НКДБ у Тернопільській області. Автор зазначає, що упродовж 1945 р. відбулося п'ять таких семінарів, на яких навчання пройшли 180 осіб, з яких лише 12 чоловік склали теоретичні і практичні іспити на «відмінно» (с. 104). У наступні роки цю роботу продовжували, з 1951 р. контроль за знаннями особового складу проводився спеціально створеними в управлінні МДБ атестаційними комісіями (с. 107, 108).

Великий підрозділ праці присвячений проблемі боротьби радянських карально-репресивних органів з українським національним рухом. Дисертант зібрав значний фактичний матеріал про здійснення військових, оперативно-чекістських операцій, проведених у 1944–1953 рр. проти УПА й ОУН, про діяльність винищувальних батальйонів, спеціальних мобільних та агентурно-бойових груп тощо. Здобувач пише, що збройний опір сталінському режимові в області завершився у 1960 р., коли поблизу хутора Лози, неподалік с. Божиків Бережанського району, органи КДБ провели останню військову операцію проти визвольного руху.

Значно менший за обсягом матеріал стосується переслідування радянськими спецслужбами Української греко-католицької церкви, членів так званих сект, а також проведення депортацій населення. Здобувач наводить цікавий фактичний матеріал про численні порушення працівниками органів державної безпеки радянської законності, зокрема при здійсненні обшуків, арештів громадян, утриманні їх під вартою. Заключний розділ дисертації присвячений з'ясуванню наслідків репресивної діяльності сталінських спецслужб, у тому числі впливу репресій на чисельність, етнічний склад населення, на кадрову політику влади.

У висновках викладено найбільш важливі результати, одержані в дисертації, які містять формулювання розв'язаної наукової проблеми. У Додатках розміщено кілька документів, які доповнюють окремі сюжети праці.

Загалом робота свідчить, що здобувачу вдалося досягнути визначеної мети, вирішити поставлені завдання і розкрити діяльність радянських органів державної безпеки у Тернопільській області в 1944–1953 рр. Дисертація відзначається актуальністю, науковою новизною і заповнює одну з прогалин у сучасній вітчизняній історіографії.

Позитивно оцінюючи працю Р. В. Пирожина, слід висловити ще деякі зауваження і пропозиції.

1. У назвах другого, третього і четвертого розділів роботи не було потреби писати «в Тернопільській області (1944–1953 рр.)», бо це зрозуміло з теми, із назви дисертації.

2. Огляд історіографії зводиться до переліку робіт українських авторів, які жодним чином не систематизовані, не поділені на тематичні групи. В огляді немає навіть згадки про радянську історіографію; зарубіжній історіографії присвячено кілька рядків (с. 39–40).

3. У тексті роботи і списках використаних джерел автор додає до назви Галузевого державного архіву Служби безпеки України слова «в м. Києві», хоча в офіційній назві архіву цих слів немає (див. с. 3, 8, 43, 44, 69–70, 221, 223, 228, 229, 230, 232, 238, 240).

4. Здобувачу слід було б ширше залучити спогади сучасників – як представників радянської влади, працівників радянських органів державної безпеки, так і учасників українського підпілля, національно-визвольного руху. У роботі зовсім не використано тодішню пресу, періодичні видання того часу, хоча вони дають можливість з'ясувати важливі історичні деталі й виразніше відтворити загальний суспільно-політичний фон подій.

5. У розділі 3 варто було б розкрити такий важливий напрям діяльності радянських органів безпеки, як боротьба з так званими антирадянськими елементами, зокрема вказати зміст понять «антирадянські прояви», «соціально чужі елементи», «колишні люди» тощо; висвітлити систему оперативного обліку «антирадянських елементів», виявлених агентурною розробкою; пояснити значення понять «літерна справа», «справа-формуляр»,

«агентурна справа», «облік зв'язків»: показати поділ «антирадянських елементів» за так званим політичним забарвленням і т. д.

6. У роботі слід було б дати характеристику основних напрямків оперативної роботи радянських органів державної безпеки: вказати на порядок роботи інформаторів, резидентів і секретних агентів; використання методів провокації та легенди; проведення зовнішнього спостереження, агентурно-установлювальної роботи; контроль за поштово-телеграфною кореспонденцією; здійснення обшуків, арештів, конфіскації особистого майна арештованих; застосування фізичного впливу на «ворогів народу»; використання підсадних агентів у тюрмах та ін.

7. Ніяк не можна погодитися з твердженням Р. В. Пирожишина, що, на відміну від післявоєнних депортацій, «в 1939–1941 рр. виселяли осіб, чия участь у антирадянському русі була доведена» (с. 153). Це цілковито хибна теза. Як відомо, у 1940–1941 рр. було проведено чотири масові депортації населення із Західної Волині і Східної Галичини, а в 1941 р. – ще й з території Північної Буковини і Бессарабії. Виселяли великі групи населення – сім'ї осадників, «лісників»; сім'ї репресованих; біженців; сім'ї нелегалів і засуджених до вищої міри покарання – всього 190 тис. ні в чому не винних людей! Це робилося за ухвалами Політбюро ЦК ВКП(б), а не за рішенням судових чи бодай позасудових органів – так би мовити, усіх одним махом, а не персонально, за якісь конкретні злочини конкретних осіб.

8. У праці трапляються дрібні технічні помилки. Так, у змісті йдеться про «Список умовних позначень» (с. 13), тоді як у тексті наводиться «Перелік умовних позначень» (с. 15). У цьому переліку не вказано низку умовних позначень, що використані в дисертації: НКВС, МВС, УНКДБ, УМДБ, ОДПУ, КДБ, КП(б)У, ВКП(б), АРСР, УРСР, СРСР, РНК, ОУН, УПА, ЄХБ, ХВС, АСД, СКП, ЦК, СП, ВВ, МВ, СБ, ФВ, ПК та ін. Подекуди автор дає помилкові назви органів безпеки: наприклад, щодо 1945 р. замість назви «НКДБ» вживає назву «МДБ» (с. 121, 123, 125). Дисертація недостатньо ретельно вичитана, містить чимало пунктуаційних помилок, кальки з

російської мови (особливо часто: «згідно штатного розпису», тоді як має бути «згідно зі штатним розписом») тощо.

Однак вказані зауваження і побажання не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Р. В. Пирожишина. Вона написана на достатньому науково-теоретичному рівні, є цілісною і завершеною історичною працею. Зроблені автором висновки аргументовані, а результати дослідження належним чином апробовані. Зміст роботи відповідає шифрові спеціальності і відображений у статтях, опублікованих здобувачем у фахових та інших наукових виданнях.

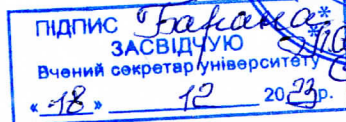
На нашу думку, дисертація Романа Васильовича Пирожишина відповідає вимогам до таких робіт. Це оригінальна самостійна праця, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують важливу наукову проблему, а її автор Роман Васильович Пирожишин заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі історії зі спеціальності 032 – історія та археологія.

Офіційний опонент

В. К. Баран,

доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри історії України та
археології Волинського національного
університету імені Лесі Українки

18 грудня 2023 р.

Секретарь А.С.